

L. BALOGH BÉNI
A MAGYAR–ROMÁN VISZONY
ÉS AZ ERDÉLYI KÉRDÉS
1940–1944 KÖZÖTT

„Románia és Magyarország között valóságos idegháború zajlik. Az fogja hamarabb elveszíteni a harcot, aki hamarabb elveszíti a türelmét. Romániának jelenleg nincs egyetlen komoly gazdasági vagy politikai oka sem, amely egy kapituláció kezdetét jelenthető kezdeményezésre ösztönözné.” E szavakat Valeriu Pop meghatalmazott miniszter, Ion Antonescu államvezető bizalmasa vetette papírra 1941 februárjában.¹

Az „idegháború” kifejezés jól jellemzi az 1940–1944 közötti magyar–román kapcsolatokat. Mai szóhasználattal élve e kapcsolatok alakulása klasszikusan a „nulla összegű játék” dinamikáját követte, ahol a megbékélés, a kompromisszum csaknem lehetetlen volt.

Írásomban elsőként vázlatosan jellemzem a korabeli magyar–román viszonyt. A továbbiakban röviden kitérek arra, hogyan képzelte el az akkori román politikai elit néhány meghatározó képviselője Románia jövőbeli helyét Európában. Ezt követően említést teszek a háborúból való román kiugrás 1943–1944-es előkészítő lépéseiről, végül választ keresek arra a kérdésre, mi motiválhatta a győztes nagyhatalmakat, elsősorban a Szovjetuniót, hogy a második világháborút lezáró 1947-es párizsi békeszerződésben visszaállítsák a trianoni magyar–román határt.

I. Először tekintsük át röviden az 1940–1944 közötti kétoldalú kapcsolatok főbb jellemzőit. Tudjuk, hogy a 20. század első felében a magyar–román viszony alapkérdését – némi leegyszerűsítéssel – Erdély birtoklásának a kérdése jelentette. Az 1920-as trianoni békeszerződésig Magyarország, ezt követően pedig Románia volt „birtokon belül”. Az 1940. augusztus 30-án kihirdetett második bécsi döntés egy rövid, átmeneti időre – mintegy négy évre – megfordította a két állam korábbi „szereposztását”: Észak-Erdély elcsatolását követően a területi status quót addig mereven védelmező Románia lett az, amely egyre nyíltabb revíziós politikát folytatott Magyarország irányába. A helyzetet bonyo-

lította, hogy a magyar külpolitika sem tekintette véglegesnek az új határt, és Erdély északi felének megtartása mellett hosszabb távon a nagyobb és gazdagabb déli rész megszerzését is célul tűzte ki maga elé.

A területi kérdés mellett a mindkét oldalon jelentkező kisebbségi kérdés megoldatlansága terhelte a legjobban az 1940–1944 közötti román–magyar viszonyt. A Romániában maradt mintegy félmillió magyar és a Magyarországhoz került több mint egymillió román kisebbség a két állam „túszává” vált: mindkét fél egyfajta politikai eszközzé degradálta e kisebbségeket, felismerve a bennük rejlő zsarolási potenciált; már 1940 őszén utat nyitottak az ún. „kölcsonöségi kisebbségi politikának”, amely szinte elviselhetlenné tette a kisebbségi létet a határ mindkét oldalán.

Bár 1944. augusztus 23-ig azonos szövetségi rendszerhez tartoztak, a két ország kapcsolata e négy év során a mélypontra süllyedt. A gazdasági-kulturális együttműködés gyakorlatilag megszűnt, és bár a formális diplomáciai kapcsolatok fennmaradtak, mindkét állam vezetése csak a megfelelő alkalomra várt, hogy akár háború révén, akár anélkül, „leszámoljon” a másik féllel. Főleg Bukarestben vált szinte alapelvvé, hogy a legcsekélyebb engedményt sem szabad tenni Magyarország javára, nehogy gyengeségnek, „kapitulációnak” tűnjék a gesztus. Az 1940 őszén a Budapesten tartott ún. likvidációs tárgyalások kudarcát után Bukarest ugyanis egyre nyilvánvalóbban annak igazolására törekedett, hogy a bécsi döntés lényegében érvénytelennek tekinthető, mivel a magyar fél folyamatosan megszegi az előírásait. Ezzel összefüggésben Bukarest léptenyomon érzékeltetni próbálta a tengelyhatalmak előtt a bécsi döntés abszurditását. Mihail Sturdza külügyminiszter szavaival: „semmi ne köttessék véglegesen Magyarországgal, hagyjunk minél több időt eltelni, hogy megmutathassuk a Bécsben előidézett helyzet gazdasági és földrajzi abszurditását”.²

1940–1944 között mindkét állam külpolitikájának középpontjába tehát – a korábbi időszakokhoz képest még inkább – a szovjet veszély elhárítása mellett Erdély kérdése és a román–magyar viszály került, s ez összhangban állt a két országban uralkodó türelmetlen közhangulattal.

A szinte csak egy pontra (azaz Erdélyre, illetve a magyar–román viszonyra) koncentráló „csőlátás” mind a magyar, mind a román külpolitika tisztánlátását és rugalmasságát csökkentette.³ Ez egyebek mellett azzal a következménnyel járt, hogy a két ország vezetése – Hitler kegyeiért versengve – elkötelezte magát a tengelyhatalmak mellett, és egymást túlcitálva vett részt azok oldalán a háborúban. Ez végül Magyarország számára járt végzetes következményekkel, mivel nem volt képes szakítani a vesztesre álló tengelyhatalmakkal, amelyekről 1940-ben visszakapta Észak-Erdélyt. Románia viszont 1944. augusztus 23-án azzal a reménnyel állt át – a puccsal hatalomra került új, németellenes politikai garnitúra vezetésével – a szövetségesek oldalára, hogy Észak-Erdélyt immár nem Hitlertől, hanem a győztes nagyhatalmaktól fogja visszakapni.

II. A továbbiakban a teljesség igénye nélkül lássuk, miként képzelte el az 1940–1944 közötti román politikai elit néhány meghatározó képviselője Románia jövődéli helyét Európában, hogyan látta a magyar–román viszonyt és Erdély kérdését.

Az éppen hatalmon lévő elit németbarát politikát folytatott, és Románia helyét – szavakban és nyilatkozatokban legalábbis – egy német dominanciájú Európában, a német élettér keretében képzelte el. A sztálingrádi fordulatig – 1942 végéig, 1943 elejéig – valóban ez a jövőkép tűnt a legrealisabb lehetőségnek.

Ion Antonescu két legfőbb politikai célkitűzése a fenyegető szovjet veszély elhárítása és Észak-Erdély visszaszerzése volt. Mindkét célt Németország segítségével vélte megvalósíthatónak.

1940 őszén, a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás pillanatában Románia Ion Antonescu felfogásában geopolitikailag elsősorban a kelet-, valamint délkelet-európai német uralmi pozíciók bázisát jelentette. Az államvezető meg volt győződve, hogy Németország a regionális hatalom szerepét szánja Romániának az új Európában, amire gazdasági, stratégiai és etnikai helyzete („sziget a szláv tengerben”) is predesztinálná az országot.⁴ Ez egybecsengett a korabeli magyar elképzelésekkel, hiszen Csáky István magyar külügyminiszter is a „primus inter pares” szerepet szánta országának a Duna-medencében.⁵ Antonescu retorikája viszont nem „ezeréves”, hanem népének „kétszer ezeréves” történelméről szólt. Szavai szerint Románia mindig is a rend oszlopa volt Európának ebben a részében; a románok évszázadokon át, megszakítás nélkül falat alkottak a hódító betörések ellen, s mint írja, ezért fejlődhettek például a magyarok is békében.⁶

1944. augusztus 21-én, két nappal a letartóztatása előtt Ion Antonescu Johannes Friessner német tábornoknak részletesen kifejtette, miként képzei el Románia jövőjét a német élettérben. Antonescu szerint Németország történelmi küldetése megfékezni Oroszországot. Kelet- és Délkelet-Európában Németországnak azonban csak egyetlen természetes szövetségese van: Románia. A román nép a Balti-tengertől a Fekete-tengerig húzódó képzeletbeli egyenes vonal 40 százalékát birtokolja. A német államnak a Balti-tengernél és ettől délre kell erősnek lennie, a románnak pedig a Fekete-tengernél és ettől északra, hogy a szovjet ellen erős akadályt képezhessen. Románia „Németország karja” a Szovjetunió elleni harcban. Éppen ezért követett el nagy politikai hibát Antonescu szerint Németország, amikor a második bécsi döntéssel meggyengítette Romániát, majd szó nélkül hagyta az észak-erdélyi románokkal szembeni „barbár” magyar bánásmódot. Ennek ellenére Románia meggyőződésből a végsőkig ki fog tartani Németország mellett – hangoztatta Ion Antonescu.⁷

Az államvezető fent vázolt geopolitikai nézetei 1944 augusztusában már egyértelműen az illúziók birodalmába tartoztak. Rejtély marad azonban, mennyire volt őszinte Antonescu Friessnerrel szemben, hiszen ezekben a napokban már ő maga is a szovjetekkel kötendő fegyverszünetben gondolkodott.

Ennél őszintébbnek tűnnek Antonescunak egy 1944 márciusában, Bukarestben tartott zárt körű konferencián⁸ elhangzott szavai. Egyetemisták és egyetemi tanárok előtt elmondott beszédében kijelentette: nem tartja kizártnak a háborús vereséget sem, de azért bízik a végső győzelemben. Azért harcol, hogy megmentse a román határokat. „Én nem vagyok és soha nem is voltam Németország támogatója. Én a román nemzet támogatója vagyok, és érte harcolok, azaz, akivel tudok, hogy megmentsem: ma Németországgal, holnap az angolokkal, a tatárokkal vagy éppen a cigányokkal, hogy megmentsem a román nemzetet.” Leszögezte, ennek ellenére nem akar átállni. Magyarországgal végső megoldásként fegyveres úton kívánt leszámolni az európai háború végeztével. Hangzatosan kijelentette: „számunkra a magyar kérdés nem probléma; mert ha 16 000 000 román nem lesz képes kiszabadítani a rabszolgaságból az Észak-Erdélyben maradt 1 200 000 román, vesszen el a 16 000 000 román”.⁹ A szovjet veszélyt sokkal nagyobbának tartotta a magyarnál, szerinte a román nép létét keletről fenyegetik.

Ion Antonescu marsall katonás jellemével szemben¹⁰ Mihai Antonescu miniszterelnök-helyettes, Románia második embere az intrikus, opportunistá, demagóg politikustípust képviselte.¹¹ Beszédeiben a magyarországi propagandából is közismert fogalmakat használta, és Románia „keleti missziójáról”, „civilizáló tevékenységéről” beszélt. Országát fellengzős módon „Közép-Európa koronájának”, „a szlávság egyetlen terjeszkedési akadályának”, „Európa védőbástyájának” nevezte.¹² Az ő elképzeléseiben is a szláv- és a magyarellenesség dominált, s bár szavakban kénytelen volt németbarátnak mutatkozni, 1942 végétől titokban minden alkalmat megragadott, részben Ion Antonescu tudtával, hogy a németellenes szálakat is megmozgassa.

1941-ben, a szovjetellenes háború kirobbanását követően, bizonyos német körökben – talán magyar sugalmazásra is – felmerült a terv, hogy Románia korlátlan módon terjeszkedjen kelet felé, az erdélyi románsággal népesítve be a területek egy részét. Mivel a terv elfogadása gyakorlatilag Erdély feladását jelentette volna román részről, a bukaresti vezetés határozottan elutasította azt. Mihai Antonescu a rá jellemző demagógiával kijelentette: a román kárpáti és nem pusztai nép, mint a magyar; a román nemzet a Kárpátokban született, és „itt fog meghalni”.¹³ Ion Antonescu így összegezte a tervvel kapcsolatos véleményét: „Erdélyért [cserében] húsz Transznisztriát sem fogadok el.”¹⁴

Az erdélyi származású Iuliu Maniu, az ellenzéki Nemzeti Parasztpárt elnöke volt talán a legnépszerűbb és legtekintélyesebb román politikus 1940–1944 között (is). Németellenessége és angolbarátsága megegyezett a román lakosság túlnyomó többségének felfogásával. Ismert volt diktatúraellenessége és a polgári demokratikus értékek iránti elkötelezettsége. A két Antonescuhoz hasonlóan Maniu elsődleges célja is az elszakított észak-erdélyi területek visszacsatolása volt, de tőlük eltérően azt elsősorban az angolszászok segítségével kívánta megvalósítani. Mindvégig szilárdan hitt az angolszász győzelemben, és fanati-

kus volt a hite abban is, hogy Románia előbb-utóbb visszakapja Észak-Erdélyt. Úgy vélte, magyar–román viszonylatban Hitler politikája az egykori Habsburg-politikához hasonlít, amennyiben Berlin tudatosan törekszik a két nép ellentéteinek kihasználására. Háborús győzelem esetén véleménye szerint Németország magának tartja meg Erdélyt. Bizott abban, hogy a szövetségesek győzelme esetén nem kell félni a Szovjetuniótól, mivel az angolszász hatalmak gátat vetnek a szovjet terjeszkedésnek. Magyarországot tekintette országa legnagyobb ellenségének Észak-Erdély remélt visszacsatolásának pillanatáig. A visszacsatolást követően – amint azt Gyárfás Elemérnek, a dél-erdélyi magyarság vezetőjének még 1940 novemberében kifejtette – „az erdélyi románok vezetői keresni fogják és megtalálni szeretnék” az erdélyi magyarok baráti kezét.¹⁵

III. Az általános elveken túl, lássuk, milyen konkrét lépéseket tett a hatalmat birtokló, illetve az ellenzékben lévő román politikai elit Románia megmentése, Észak-Erdély visszaszerzése érdekében 1943–1944-ben, miután kétségessé vált Németország háborús győzelme.¹⁶ A sztálingrádi ütközet nyomán Ion Antonescu is felismerte, hogy Németország feltehetően nem képes megnyerni a háborút. „Félfordulat” következett be a román külpolitikában: a fő cél továbbra is Észak-Erdély visszaszerzése és a szovjet fenyegetés kivédése maradt, de az államvezető jóváhagyásával Mihai Antonescu – különböző titkos csatornákon keresztül – megpróbálta felvenni a kapcsolatot a szövetséges nyugati hatalmak képviselőivel. Bukarest kezdetben arról próbálta meggyőzni az angolszász hatalmakat, hogy hallgatólagosan vegyék tudomásul Románia szovjetellenes háborújának folytatását, illetve – szovjetellenes éllel – kössenek különbékét Németországgal. Az ilyen irányú sikertelen tapogatózások után Bukarestben később arra helyezték a hangsúlyt, hogy Románia a nyugati szövetségesek segítségével lépjen ki a háborúból, és kerülje el a szovjet megszállást. 1943 őszén azonban – a moszkvai külügyminiszteri értekezlet nyomán – egyértelmű jelzések érkeztek Washingtonból és Londonból, hogy csak a feltétel nélküli kapitulációt fogadják el, és a román kormány nem kerülheti meg Moszkvát.

Bukarest azonban ezt követően is reménykedett a Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal kötendő különbéke lehetőségében, valamint az angolszászok balkáni partraszállásában, nem tudván, hogy a teheráni konferencián a három szövetséges nagyhatalom elvetette a balkáni partraszállás lehetőségét.

1943 decemberében szovjet kezdeményezésre a román kormány titokban felvette a kapcsolatot a szovjet féllel is Stockholmban, de Bukarest halogató taktikája miatt nem történt előrelépés a svéd fővárosban.

1943-ban Mihály király is tapogatózó lépéseket tett az angolszász nagyhatalmak irányába. Akárcsak Mihai Antonescu vagy Iuliu Maniu, ő is azt a visszajelzést kapta 1943 végén, hogy csak a három szövetséges nagyhatalom előtti feltétlen kapituláció fogadható el.

Iuliu Maniu már 1942 végén két memorandumot küldött Londonba, a román nép németellenességét bizonygatva. 1943. áprilisi üzenetében már azt ír-

ta, hogy az általa vezetett „egyesült ellenzék” az angolszász csapatok megjelenését követő 24 órán belül képes megdönteni az Antonescu-rezsimet és különbékét kötni a két nyugati nagyhatalommal. Jelezte egyben, hogy az egyesült ellenzék szabad kezet kapott Mihai Antonescutól.

Maniu 1943-ban többször is üzent Eduard Benešnek, a londoni emigrációs csehszlovák kormány elnökének, akivel még bécsi egyetemista éveiben kötött barátságot. Arra kérte, képviselje Románia érdekeit a szövetségeseknél, elsősorban Moszkvában. Beneš eleget tett a kérésnek, és az 1943. decemberi moszkvai látogatásán közbenjárt Románia érdekében Sztálinnál. A következő év áprilisában megüzente Maniunak, hogy Magyarország, Bulgária és Románia közül azon ország kerül előnyösebb helyzetbe a háború végeztével, amelyik hamarabb átáll a szövetségesek oldalára. Felhívta Maniu figyelmét, hogy egységes, a közvélemény minden áramlatát képviselő, sürgős akcióra van szüksége Romániának.

1944 tavaszán a szovjet csapatok már elérték Románia területét, az angolszászok pedig masszív légbombázásokat hajtottak végre román célpontok ellen. Áprilisban a szövetséges nagyhatalmak nevében a szovjetek Kairóban és Stockholmban is átnyújtották a hat pontból álló békefeltételeket a román megbízottaknak. Eszerint Besszarábia és Észak-Bukovina visszakerült volna a Szovjetunióhoz, Moszkva viszont hajlandónak mutatkozott támogatni Románia Észak-Erdélyre vonatkozó igényét. Az Antonescu-kormány visszautasította az ajánlatot, Maniu viszont 1940. június elején elfogadta a feltételeket.¹⁷

Az 1944. augusztus 20-án, Iași-tól északra bekövetkezett szovjet frontáttörés felgyorsította az eseményeket. A király augusztus 23-ra hozta előre az eredetileg 26-ra tervezett átállást, nehogy a marsall megelőzze a fegyverletételben. Mihai Antonescu ugyanis, aki az államvezetőtől szabad kezet kapott, Neagu Djuvara személyében futárt küldött Stockholmba, hogy tárgyalásokat kezdjen a szovjetekkel a fegyverszünet megkötéséről.

Mi a magyarázata annak, hogy a román hadsereg 1944. augusztus 23-át követően zökkenőmentesen állt át az addig halálos ellenségnek számító szovjetek oldalára, akik ellen három évig kérlelhetetlenül harcolt? A két legfontosabb tényező kétségtelenül az Antonescu-rezsim népszerűtlensége és – ezzel összefüggésben – Észak-Erdély visszacsatolásának a reménye volt. A román közvélemény nagyobbik része mindvégig csupán átmeneti jelenségnek tartotta a németbarát Antonescu-kormányt, és Maniu politikájával azonosult, attól remélte a nemzeti célok megvalósítását. A fennálló rendszer elleni ellenszenv és a Maniu iránti szimpátia a tengelyhatalmak győzelmi esélyeinek csökkenésével még inkább növekedett. A másik tényező Erdély „kultusza” volt. E kultusz az egész román közvéleményt áthatotta, és a legerősebben talán épp a hadseregben élt. A hadvezetés, a tisztikar, a közkatonák is „revánsra” vágytak a magyaroktól 1940 derekán elszenvedett megaláztatás miatt,¹⁸ amikor is harc nélkül kellett átadniuk az „ősi román föld” egy részét. E „visszavágásra” kiváló alkalom

nyílt az 1944. augusztus 23-i átállás révén. Mihály király aznapi kiáltványában leszögezte: „a nemzet összes erejét mozgósítva át fogjuk lépni az igazságtalan bécsi döntés által ránk erőszakolt határokat, hogy felszabadítsuk Erdélyünk földjét az idegen megszállás alól.”¹⁹

IV. Mi motiválhatta a győztes nagyhatalmokat, elsősorban a Szovjetuniót, hogy az 1947-es párizsi békeszerződésben visszaállítsák a trianoni magyar-román határt? Mivel a második világháború alatti amerikai béketerveket Romsics Ignác,²⁰ a brit béketerveket pedig Bán D. András²¹ már részletesen közölte magyarul egy-egy kötetben, az Erdéllyel kapcsolatos korabeli szovjet tervek viszont egyelőre még kevésbé ismertek, írásom utolsó részében ez utóbbiakról teszek említést röviden.²² Annál is inkább, mivel a párizsi békekonferencián Erdély kérdésében Moszkva álláspontja bizonyult döntőnek a nyugati hatalmak akaratával szemben.

Tudvalevő, hogy a második bécsi döntést közvetlenül megelőző hónapokban a Szovjetunió elismerte a Romániával szembeni magyar területi követelések jogosságát, és ezt az álláspontot képviselte 1941. június 26-ig, a magyar hadba lépés időpontjáig. Ezt követően mind Magyarország, mind Románia ellenséges államnak számított Moszkvában, és bár Sztálin a bécsi döntést már nem tekintette érvényesnek, Erdély jövőbeli hovatartozása még hosszú ideig nyitott kérdés maradt. Moszkvának még 1944 nyarán sem volt kiforrott elképzelése a magyar–román határvita megoldásáról, de nagyhatalmi, birodalmi érdekből, döntéselőkészítői szinten hajlott a független Erdély koncepciója felé. Jellemző Makszim Litvinov külügyi népbiztoshelyettes érvelése a szovjet békeelőkészítő bizottság 1944. június 5-i ülésén: „Megmaradván Erisz almájának két szomszédja, Magyarország és Románia között, [a független] Erdély nem lehetne meg egy közeli erős állam pártfogása nélkül, amilyen jelen pillanatban a vele határos Szovjetunió.”²³

Azonban nem sokkal ezután gyökeres fordulat állt be az Erdéllyel kapcsolatos szovjet álláspontban. Ebben döntő szerepet játszhatott az augusztus 23-i sikeres román fordulat, ami kedvezőbb helyzetbe hozta Romániát Magyarországnál. A Romániával 1944. szeptember 12-én, Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény ugyanis kimondta, hogy „Erdélyt (vagy annak nagyobb részét) Romániának adják vissza, a békeszerződés jóváhagyásától függően”.²⁴ Erdély hovatartozásának kérdése igen, de az új határvonalak kijelölése még ekkor sem dőlt el végérvényesen, hiszen a fenti megfogalmazás révén – „Erdélyt (vagy annak nagyobb részét)” – Magyarország kapott még egy „esélyt”. Ezzel azonban nem tudott élni sem 1944. október 15-én, amikor is csúfos kudarcot vallott a magyar átállási kísérlet, sem az elkövetkező egy-másfél évben, a békeelőkészületi munka során.

A magyar–román határkérdés a baloldali Petru Groza-kormány 1945. március 6-i bukaresti, erőszakos hatalomra juttatásával dőlt el végleg szovjet szem-

pontból: Sztálin az időközben mintegy négy hónapig kvázi-autonómiát élvező Észak-Erdély visszaadásával „jutalmazta” meg a román baloldalt.

A nyugati hatalmak egy etnikailag igazságosabb magyar–román határ meghúzására törekedtek ugyan, ám a párizsi békekonferencián Moszkva álláspontja kerekedett felül e kérdésben. Az 1947. február 10-én aláírt békeszerződés így a trianoni magyar–román határ helyreállításáról rendelkezett.

Írásom elején Valeriu Pop szavait idéztem a magyar–román „idegháborúról”, miszerint „az fogja hamarabb elveszíteni a harcot, aki hamarabb elveszíti a türelmét”. Bár a román politikai elit a háború második felében jobban élt a lehetőségeivel, mint a magyar, megnövelve esélyeit a békekonferencián, Erdély sorsa nem csak ezen múltott. Erdélyről, akárcsak 1920-ban Trianonban és 1940-ben Bécsben, ezúttal is a nagyhatalmak döntöttek. Míg a nyugati hatalmak a közvetlenül nem érdekelt, távoli szemlélődő jóindulatával kezelték (magyar szempontból) az erdélyi kérdést, addig a térségben hosszú időre berendezkedni kívánó szovjet hatalom saját expanzív törekvéseinek megfelelően cselekedett.²⁵ Erdély egész területének odaítélésével Moszkva egyrészt kompenzálta Romániát az újból szovjet uralom alá került Besszarábia és Észak-Bukovina elvesztése miatt, másrészt, mint említettük, „megjutalmazta” a Groza-kormányt, de szerepet játszhatott a Magyarországnál stratégiaileg fontosabbnak ítélt Románia elkötelezése is a Szovjetunió felé.

JEGYZETEK

- 1 A dokumentumot lásd Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (A román Külügyminisztérium Levéltára, Bukarest. A továbbiakban: Arh. M.A.E.), fond 71/ Transilvania, vol. 49/1., f. 24–28.
- 2 Sturdza javaslata 1940. december 14-én, egy belső tanácskozáson hangzott el. Arh. M.A.E., fond 71/ Transilvania, vol. 48., f. 103.
- 3 A hasonló „genetikai hibákkal” küszködő, 1920 utáni magyar revizionista külpolitikát Zeidler Miklós írja le plasztikusan. Lásd Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Osiris Könyvkiadó (Osiris Zsebkönyvtár), Bp., 2001. 56–58.
- 4 Arhivele Naționale Istorice Centrale (Nemzeti Történelmi Központi Levéltár, Bukarest. A továbbiakban: Arh. N.I.C.), fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinet militar Ion Antonescu (a továbbiakban: fond PCM, Cab. Mil. I. Ant.), dos. 55/1940., f. 1–8.
- 5 A Rador hírügynökség 1940. november 13-i, budapesti jelentése. Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 42/1940., f. 12–15.
- 6 Ion Antonescu válasza Csáky grófnak. Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 42/1940., f. 2–6.
- 7 Andreas Hillgruber: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române, 1938–1944*. [Hitler, Károly király és Antonescu marsall. A német–román kapcsolatok 1938–1944 között.] Ediție de Stelian Neagoe. Humanitas (Seria Istorie), Buc, 1994, 254–255.
- 8 Konferencia az ország egyetemeinek képviselőivel, 1944. március 11-én. Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 208/1944., f. 1–68.
- 9 Arh. N.I.C., fond PCM, Cab. Mil. I. Ant., dos. 208/1944., f. 23.
- 10 Hertelendy Andor bukaresti m. kir. követ az alábbi szavakkal jellemezte Ion Antonescut egy 1943. decemberi jelentésében: „Kis termetű, rokonszenves külsejű, szőke ember. Egyáltalán nem román, hanem inkább angol vagy svéd típus. Állítólag hirtelen haragú és haragjában oly

- goromba, mint a pokróc... Jól beszél franciául.” Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 63-1943-27. Bukarest – másolatok II 271. cs., 366/1943. pol. sz.
- 11 Hertelendy 1943 októberében tett bemutatkozó látogatást Mihai Antonescunál, akiről többek között az alábbiakat írta: „Inkább kicsi termetű, sötét hajú és szemű, elég fiatalos arcú ember... Egészen nem különlegesen rokonszenves jelenség... Karrierjét valószínűleg kígyóbüvölő arc-kifejezésének és halandzsájának köszönheti, amelyekkel például a nőkre bizonyítva jól tud hatni. Semmi professzoros nincs benne.” MOL K 63-1943-27. Bukarest – másolatok II 271. cs., 312/1943. pol. sz.
- 12 MOL K 63-1944-27., 272. cs., 23/1944. pol. sz.
- 13 Arh. M.A.E., fond 71/ Transilvania, vol. 49., f. 363.
- 14 MOL K 63-1943-27. Bukarest – másolatok II. 271. cs., 371/1943. pol. sz.
- 15 MOL K 63-1940-27/7. II. 255. cs., 163/1940. pol. sz. 1942 júniusában ugyancsak Gyárfásnak fejtette ki Maniu, hogy ő gróf Bethlen Istvánt tartja „a legkiválóbb, legkomolyabb, legfelkészültebb, valóságos providenciális” magyar államférfinak. „Magyarországnak – folytatta – az volna a szerencséje és egyetlen megmentési lehetősége mostani helyzetéből, ha gróf Bethlen István irányítaná az ország sorsát.” MOL K 63-1942-27. Bukarest – másolatok I., 268. cs., 151/1942. pol. sz.
- 16 Írásom e részében az alábbi munkákra támaszkodtam: Vasile Pușcaș: *Speranță și disperare. Negocieri Române-Aliate 1943–1944.* [Remény és kétségbeesés. Román–Szövetséges tárgyalások 1943–1944.] Ediția a II-a. Editura Eicon, Istorie Contemporană; Cluj-Napoca, 2003.; Hillgruber: *i. m.* 205–277.; general Ion Gheorghe: *Un dictator nefericit, Mareșalul Antonescu. (Calea României spre Statul satelit.)* [Egy boldogtalan diktátor, Antonescu marsall. Románia útja a csatlósállam felé.] Editura Machiavelli, Buc, 1996. 263–360.
- 17 A Romániában akkreditált magyar diplomaták meglepően jó értesüléseket szereztek a román átállás előkészületeiről. Sztankay Zoltán brassói m. kir. konzul már 1943 februárjában beszámolt – igaz, csak közvetett információk, feltételezések alapján – Románia átállási terveiről. (MOL K 63-1944-27. Brassó, 270. cs., 30/1943. pol. sz.) Traub István és Megyesi Schwartz bukaresti ideiglenes magyar ügyvivőknek 1944 első felében viszont már konkrét értesüléseik voltak a románok kairói, ankarai, svájci tárgyalásairól, Maniu és Beneš viszonyáról, illetve az ellenzéki Nemzeti Demokrata Blokk júniusi megalakulásáról. (Lásd pl. MOL K 63-1944-27., 272. cs.: 84, 87, 127, 129, 136, 148, 153 /1944. pol. sz.)
- 18 A romániai német katonai misszió vezetője, Eric Hansen tábornok 1943. márciusi jelentése szerint a román tisztikar „soviniszta elemei” még a keleten harcoló alakulatok körében is Magyarországot állítják be első számú ellenségnek. Hansen szerint ez Maniu politikájának a következménye. Idézi Ottmar Trașcă: *Impactul problemei Transilvaniei asupra colaborării militare româno-germane, 1941–1944.* [Erdély kérdésének hatása a román–német katonai együttműködésre, 1941–1944.] <http://www.history-cluj.ro/Istorie/Ro/startIstorie.htm>
- 19 Stelian Neagoe: *Istoria politică a României între 1944–1947. Crestomația tranziției dintre două dictaturi.* [Románia politikatörténete 1944–1947 között. Két diktatúra közti átmenet szöveggyűjteménye.] Editura Noua Alternativă, Buc, 1996. 14.
- 20 Romsics Ignác (szerk.): *Amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról.* Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944. Typovent-Gödöllő, 1992.
- 21 Bán D. András (szerk.): *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról 1942–1943.* Osiris Kiadó, Bp., 1996.
- 22 Bővebben lásd Zeidler Miklós–L. Balogh Béni: *Az „Erdély-kérdés” a magyar–szovjet külkapcsolatokban.* 2000. Irodalmi és társadalmi havi lap. 14. évf. 3. sz., 2002. április. 41–67.
- 23 Uo. 49.
- 24 Stelian Neagoe: *i. m.* 56.
- 25 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Osiris Kiadó (Osiris Tankönyvek), Bp., 1999. 273.